

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/5 Winter 2016, p. 1-16

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9392>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 27.02.2016

✓ Accepted/Kabul: 25.03.2016

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ –

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

This article was checked by iThenticate.

BAZI Şİİ KAYNAKLARDA “TASAVVUF”

*Mustafa ALTUNKAYA**

ÖZET

Tasavvuf tarihinde önemli bir yeri bulunan İran coğrafyası ve Şi'a düşüncesi, günümüz tasavvuf araştırmalarında dikkat çekici, önemli ve kısmen gizemli bir yere sahiptir. Ancak konunun önemine rağmen Türkiye'de bu alanda yapılmış yeteri kadar araştırma bulunmamaktadır.

Tasavvuf/İrfân geleneği, Sünni tasavvufu-Şii irfânı gibi ayrımcı tasnifler karşısında, tarihsel koşulların sınırlayıcılığına teslim olmamıştır. Sünni Mevlânâ (ö. 1273)'nın Şii Şems (ö. 1248) ile olan sıkı diyalogu, bu geleneğin ayrımcı girişimler karşısındaki vahdetçi yaklaşımını yansıtmaktadır. Dolayısıyla gelenek içerisinde, Tasavvuf ve İrfân'ı birbirinden ayırıştıran yargıların analiz edilerek sebeplerinin ortaya çıkarılması ve bilimsel düzlemde konunun vuzuha kavuşturulması önem arz etmektedir.

İrfân ve Tasavvuf kavramları, Ehl-i Sünnet ilim ve fikir muhitlerinde müterâdif kavramlar olduğu halde, Şia muhitlerinde kısmen birbirinden farklı telakki edilmektedir. Dört yıl önce *Aşinâ* adlı uluslararası bilimsel yayın yapan bir İran dergisine gönderdiğimiz tasavvuf alan araştırma makalemizin yayınlanmaması ve “tasavvuf” sözcüğü yerine “irfan” sözcüğünü kullanmamız halinde makaleyi yayınlayacaklarını bildirmiş olmaları, Şi'a nezdindeki menfi tasavvuf anlayışının henüz bile devam ettiğini göstermektedir.

Tasavvuf, esasen Sünniliğin tarzı olarak gelişmiştir. Bu nedenle kimi Şii kaynaklar, tasavvufa muhalefet etmiştir. Öyle ki bu muhalefet düşmanlığa kadar varabilmiştir. Tasavvufu eleştiren Şii yazarlar arasında Cemaleddin Murtazâ er-Râzî (ö. XII), Mukaddes-i Erdebilî (ö. 1585), Muhammed Tahir Kumî (ö. 1687) ve Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö. 1699)'yi sayabiliriz. Hal böyle iken tasavvufu kabul eden Şii yazarlar da vardır. Bu yazarlardan en önemlisi kuşkusuz Seyyid Haydar Amulî (ö. 1320)'dir. Amulî tasavvufu tasvip etmekte hatta onun Şiilikle aynı olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tasavvuf, El-mek: mustafa.altunkaya@inonu.edu.tr

Bu itibarla Şii yazar ve düşünürlerin, tasavvuf konusunda iki gruba ayrıldığını söyleyebiliriz. Birinci grup, tasavvuf ve sūfilelere karşı olan hatta onu tekfir eden kimselerden oluşur. İkinci grup ise, genel olarak tasavvufu benimsemekle birlikte onu Şiâ ile aynı gören ve düşüncelerini irfan olarak adlandıranlardır. Şu anda Şii dünyada her iki grubun da nispi olarak dengelenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

İslam düşünce tarihinin yaşadığı fikrî kriz koşulları dikkate alındığında tasavvuf-irfân kavramlarına yaklaşımın önemi daha belirgin hale gelmektedir. Tasavvuf/irfan kurum ve kavramlarındaki benzerliğe rağmen kimi Şii kaynaklarında tasavvuf reddedilirken, kimi Sünnî Selefi kaynaklarda ise hem tasavvuf hem de irfan kavramının ret, inkâr ve tenkide uğradığı görülebilmektedir.

Bu çalışmada Şii düşünceye ait ilk dönem bazı kaynaklarda, tasavvufun nasıl ele alındığını göreceğiz, böylece ilk dönem kaynaklarındaki yaklaşım farklılıklarına ışık tutmaya çalışacağız.

Sözgelimi tasavvuf aleyhinde kimi kaynaklarda yer alan rivayetlerin uydurma olup olmadığını sorgulayacak, farklı köklerden olmakla birlikte tasavvuf ve irfan kavramlarının hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

İşte İslam'ın iç arınma ve kişilik eğitiminde kullanılan ortak alanı ifade eden bu kavramların (tasavvuf ve irfan kavramları), zamanla farklılaşmasına neden olan rivayetlerin güvenilirliğini değerlendirmek önem arz etmekte ve bu çalışma, konuya ilişkin mevcut akademik boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İrfân, Şi'a, Ehl-i Sünnet

MYSTISIZM IN SOME SHIA RESAURCES

ABSTRACT

Iran, Sufism and Shia thought are very important concepts in terms of the history of sufism. Although the importance of this subject, there had not been enough researches in Turkey.

Islam's developing movement from east to Anatolia occurred by Khorasan school and Khorasân mystics, also played a yeast part in Islamization of Anatolia.

Sufism and irfan tradition, sufism of Ahlu's-Sunnah and irfan of Shia like this against the differential historical conditions had not been delivered the limited positions.

Between Ahlu's-Sunnah Mevlânâ and the dialouge of Shia Shems had been cleared at opposed to differentials positions.

Irfan and Sufism in Turkey are müterâdif concepts. On the other hand at Shiite Emameyye science and idea around had been accepted partly different.

İslamic sufism had developed as a form of Ahlu's-sunnah, therefore the Shiite writers were opposed. Four of them are Jamal ad-Din al-

Turkish Studies

Murtada al-Razi (d. XII), Mukaddes Erdebilî (d. 1585), Muhammed Tahir Kumî (ö. 1687) and Muhammed Bakır el-Maclesy (d. 1698).

Shia writers and thinkers at sufism had been in two different parts. The first group are against sufism and sufes. The other group generally had accepted sufism they called their ideas as irfan.

In this study in some sources belong to Shia thought for the first ages we will see how the sufism was, so it will give us light the difference of coming near. For instance against the ideas of sufism they will if saying are true, we will try to understand the concepts of sufism and irfan at what they mean.

It will be important that these concepts inside clearing at personality difference and it will show us their future and safety.

STRUCTURED ABSTRACT

Iran and the Shia, Sûfî studies are considered in an attractive and partly a mysterious place. Although the importance of this subject, there had not been enough researches and publications in Turkey.

Sufi can be found in both of the Shia regions and Sunni. At the same time the most of Sufi sheikhs have been from orders and sects of Ahlu's-Sunnah. So that generally Shia Sufi is not approved by Shia scholars.

In some Shia resources the sufism is named as "irfân". There are different kind of Sufi. According to Shiite writer Some types of them are deviated.

Islam's movements from east to Anatolia occurred by Khorasan school and Khorasân mystics, also played a yeast part in Islamization of Anatolia. After the Mongol invasion, sūfî scholars who came to Anatolia, they have developed a new concept with their educational services and their books.

Islam's developing movement with Horasan's style from east to Anatolia of course at intellectual meaning feeding civilisation of Selçuklu and it had started Ottomans timing and after Mongol invading and it gather the people and rebegan.

Sufism and irfan tradition, sufism of Ahlu's-Sunnah and irfan of Shia like this against the differential historical, political and geographical conditions had not been delivered the limited positions.

Between Ahlu's-Sunnah Mevlânâ and the dialouge of Shia Shems friendship in fact this tradition had been cleared at opposed to differentials positions.

Irfan and Sufism concepts in Turkey and in the world in the last century are müterâdif concepts. On the other hand at Shiite Emameyye science and idea around had been accepted partly different. Four years ago, an Iranian magazine which publishes international academic social science publishing named Ashina had not published our article –about researches on Tasavvuf- that we had sent to... The magazine management notified us if we use the word "irfan" instead

Turkish Studies

of using the representation Tasavvuf, then they could publish the article. Therefore this indicates us the negative perception of Tasavvuf is still continuing in the eye of Shia.

İslamic sufism had developed as a form of Ahlu's-sunnah, therefore the Shiite writers were opposed and at times even hostile to the sufes. Four of them are Jamal ad-Din al-Murtada al-Razi (d. XII), Mukaddes Erdebilî (d. 1585), Muhammed Tahir Kumî (ö. 1687) and Muhammed Bakır el-Maclesy (d. 1698). Shia writers and thinkers at sufism had been in two different parts. The first group are aganist sufism and sufees. The other group generally had accepted sufism they called their ideas as irfan. At this moment in Shia World both group had been balanced.

Considering the İslamic history's living conditions of crisis coming near of sufism and irfan concepts had been cleared. Although some concepts are in sufism and irfan the same, in Shia sources sufism had been rejected, in some Ahlu's-Sunnah and Shalefe sources had been seen rejection, denial and criticism.

In this study in some sources blong to Shia thought for the first ages we will see how the sufism was, so it will give us light the difference of coming near. For instance aganist the ideas of sufism they will if saying are true, we will try to understand the concepts of sufism and irfan at what they mean.

It will be important that these concepts inside clearing at personality difference and it will show us their future and safety.

For example, in some resource against Sufism to question whether fictitious located rumor, although the concept of mysticism and wisdom from different roots, we will try to reveal in the sense in which it is used. Islam 's inner purification and persons representing public areas used in the training of these concepts is important to assess the reliability of the accounts, which lead to changes over time.

Keywords: Sufism, İrfân, Shia, Ahlu's-Sunnah

GİRİŞ

Selçuklu birikimi üzerinden Horasan kaynaklı tasavvuf hareketi/eğilimi, Anadolu'nun İslamlaşmasında maya rolü oynamıştır. İsfahan, Kahire, İskenderiye (2012), Tahran (2013), Kırgızistan ve Kazakistan (2014), Hemedân (2016) yazma eser kütüphaneleri ve müzelerde tasavvuf tarihi ve kaynakları üzerine yaptığımız araştırmalara göre bu hareket, Horasan sükr mektebi üzerinden Hz. Peygamber'in kimi torunlarına, o kanaldan Hz. Ali b. Ebi Talib (ö. 661)'e, Hz. Ebubekir (ö. 634)'e, dolayısıyla Resûl-i Ekrem (sav)'e dayanmaktadır.

Moğol istilasası sonrası Anadolu'ya gelerek inşa sürecinde zihin faaliyetlerine yön veren âlim, ârif, sûfî, edîb ve hekîmler gerek eğitim-vakıf hizmetleriyle gerekse bıraktıkları eserlerle Anadolu'dan Avrupa içlerine kadar ilerleyen tasavvufî/irfânî İslam anlayışına da kaynaklık etmişlerdir.

İslam'ın yayılış hareketinin Horasan ekolüyle Şark'tan Anadolu'ya yönelmesi, kuşkusuz entelektüel anlamda Selçuklu medeniyet havzasını besleyip Osmanlı'nın teşekkül sürecini başlatmış ve Moğol işgalleri karşısında âlem-i İslâm'ın dağılan muhitini toparlayıp yeniden kurmuştur.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/5 Winter 2016

Bilimden estetiğe, teknikten sanat ve mimariye birçok alanda etkili olmuş, Selef ve halefiyle önemli mutasavvıfları istihdam etmiş bir ekolün sırrını araştırmak, fetihler sırasında bölgeye gelen ve buraya yerleşen Büreyde b. Husayb (ö. 684), Ebû Berze el-Eslemî (ö. 684), Hakem b. Amr el-Gıfârî (ö. 669) gibi sahabe ve İmam Ali b. Musa er-Rızâ (ö. 818) ile imamzâdeler gibi Hz. Peygamber'in torunları (bkz. İslâm Ansiklopedisi, (2009), “Horasân”, C. XVIII, s. 239) eliyle Horasan'da gelişen ve Türkler arasında İslamlaşmanın hızla yayılmasına vesile olan bu tasavvufî/irfânî yaklaşımı dikkatle ele almak gerekir. Zira bu ekolde yetişenler, yeni fethedilmiş bölgelerde ayrımcılığın her türlüünü reddedip insanlığı büyük bir aile olarak görmüş, tasavvuf/irfan literatürü üzerinde, tevhide dayalı inanç ve ahlâk ile İslam'ın temel referanslarına dayalı bir din anlayışını yaygınlaştırmışlardır.

Tasavvuf/İrfân geleneği, Sünni tasavvufu-Şii irfânî gibi ayrımcı tasnifler karşısında tarihsel koşulların sınırlayıcılığına teslim olmamıştır. Sünni Mevlânâ (ö. 1273)'nın Şîh Şems (ö. 1248) ile olan sıkı diyalogu, aynı şekilde Molla Camî (ö. 1492)'nin “صد شکر که سگ؟ / سنی و خر شیعه نیم / *Dediler ki Ey Câmî mezhebin nedir? Sorusuna karşılık duygularını; Yüzlerce şükür olsun ki Sünni köpeği de Şii eşeği de değilim*” (Müderres, 1335, s. 389) şeklinde dile getirmesi, aslında bu geleneğin sözkonusu girişimler karşısındaki temel yaklaşımını yansıtmaktadır. Dolayısıyla gelenek içerisinde, Tasavvuf ve İrfan'ı ayrı gören yargıların analiz edilerek, sebeplerinin ortaya çıkarılması gerekir.

Şimdi burada kimi zaman Osmanlı devlet düşüncesi olarak algılanan tasavvufun, Şia ve İran geleneğindeki konumunu ele almak için, dönemin kaynak ve yazarlarına mürâcaât etmeye, Şîh yazarların konu ile ilgili kitap ve yazılarını inceleyip, başlangıcından günümüze kadar İran'da tasavvuf algısının nasıl şekillendiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Tasavvufun Ortaya Çıkışı

Dinin yaşanmasında içtenlik (ihlâs), bağlılık (teslimiyet) ve ihsân konusu Nebvî geleneklerin hepsinde var olan bir olgudur. Buna bağlı hâller, peygamberlerin (as) hayatlarında ve öğretilerinde bir şekilde görünür olmuştur. Peygamberlerin yün giymeleri, vedd içinde duâ ve yakarıştta bulunmaları, tevekkül, takva, vera' ve alçakgönüllülükle adaletin savunuculuğunu yapan yönleri, farklı isim ve görünümle de olsa bu hallerin tezahürleri olsa gerektir.

Bu itibarla nefis mücadelesini tamamlayıp kemâle ermiş olanlar için kullanılan sûfî nisbesinin (Sülemî, 1981, s. 10), Hz. Peygamber zamanında kullanılmadığı hususunda Sünnî ve Şîh yazarları arasında görüş birliği olmakla birlikte (bkz. Cebecioğlu, Yaman, Aşkar, Göktaş, 2014, s. 11; Hümaî, 1372, s. 81), tasavvufun dikkat çektiği zühd, takvâ, vera', tezkiye, zikir gibi kavram ve uygulamaların sahâbe nesli arasında var olduğu ve bir hayat tarzı olarak yaşandığı da bilinmektedir. Nitekim araştırmalar, tasavvuf ve sûfî kelimesinin Hicri ikinci yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başladığını göstermektedir. (Cebecioğlu ve diğ. 2013, s. 7) Buna göre sûfî nisbesinin ilk olarak Ebu Haşim el-Kûfî (ö. 767) için kullanıldığı, Hasan-ı Basrî (ö. 728)'nin Ka'beyi tavaf sırasında bir “sûfî” gördüğü ve ona bir şeyler vermek istediği bildirilmiştir. Süfyân-ı Sevri'nin bu kelimeyi kullandığına ilişkin rivayetler de söz konusu görüşü desteklemektedir. (Öngören, R. (2009), “Sûfî”, C. XXXVII, s. 471) İbn Cevzî (ö. 1201) şöyle der: “*Sûfî ismi, Hicrî ikinci yüzyılda ortaya çıktı. Resûl-i Ekrem zamanında insanlar, iman ve İslâm'a nispet edilir, müslim veya mü'min olarak adlandırılırlardı. Daha sonra zâhid ve âbid nispleri ortaya çıktı.* (el-Cevziyye, 2002, s. 171)

İmam Kuşeyrî (ö. 986), Hicri 2. asrın sonlarında Müslümanlar arasında kendine has yaşantıları olan bir topluluk çıktığını, bunların her anlarını Allah Teâlâ ile beraber geçirdiklerini, kalplerini gafletten koruyan bu seçkin grubun daha sonraları sûfî, mutasavvıf adıyla anıldıklarını ve onların yünlü kıyafetler giydiklerini belirtmektedir. (Kuşeyrî, 2009, s. 45; İbn Haldun, 1990, s. 467)

Tasavvufun ortaya çıkışına ilişkin klasiklerde derç edilen bilgilerin yanında yine klasik yazarlar tarafından sūfî adını ve kisvesini kullananlara yönelik yer yer sert eleştiriler de yer almaktadır. Bu eleştirileri sert bir dille yapanlardan biri kuşkusuz İmâm Kuşeyrî (ö. 1072)'dir. (Kuşeyrî, 2009, s. 27)

Bağlamından kopuk bir şekilde bu eleştirilerden yola çıkarak tasavvufun ve sūfî düşüncenin külliyen eleştirilmesi ve İmâm Kuşeyrî'nin bir tasavvuf karşıtı gibi düşünülmesi mümkün değildir. Zira İmâm Kuşeyrî'nin kendisi de önemli bir tasavvuf yazarıdır ve gerçekte onun bu eleştirisi, sūfî nisbesini hak etmediği halde kullanarak menfaat elde etmeye çalışanlara yöneliktir.

Diğer taraftan Horasan'a yerleşen sahabî, tabiîn ve etbâ-ı tabiîn tarafından gerçekleştirilen ilmî faaliyetlerin etkisiyle Horasan tasavvuf ekolünün teşekkülü ve çoğu klasik sūfî yazarların bu coğrafyada neş'et etmesi gibi nedenler, Titus vb. bazı yazarları, Şia ile Tasavvufun aynı kökten beslendiği, tasavvufun bizzat Şia'nın kendisi olduğu görüşüne (Burckhardt, 1389, s.14) sevk etmiş olabilir.

Esasen tarihi süreçte bütün eğilimlerin sonradan oluştuğu, başlangıçta sahabe nesli arasında bir ayrımın söz konusu olmadığı düşünülebilir. Fakat İslam Tarihinde süreç içinde ortaya çıkan tarihsel, ekonomi-politik, bölgesel faktörlerin etkisiyle meydana gelen sapmalar ile bunun neticesinde yaşanan sekülerleşme gibi ayrışmaları da dikkate almak gerekir.

Buna karşılık kimi İranlı yazarlar, İmâm Kuşeyrî (ö. 1072) ve İbn Haldun (ö. 1406)'a dayandırarak tasavvuf kavramının ilk olarak, Hicri ikinci yüzyılda kullanılmaya başladığı görüşlerine katılır fakat tasavvuf için Titus (ö. 1984) tarafından ileri sürülen, Teşeyyü'ün (Şi'a) bizzat kendisi ve özüdür iddiasını reddeder ve bu görüşün dayanaktan yoksun olduğunu savunurlar. (Vahidî, T. Erş.Tar. 24.3.2016 08:10, <http://www.harfeakhar.com/article/show/681/-ورود-تصوف-به-اسلام/>)

2. Bazı Şii Kaynaklarda İrfân/Tasavvuf Ayrımı

Şia kaynaklarında tasavvuf aleyhinde görüş ve rivayetler olduğu gibi tasavvufu kabul eden lehte görüşler de mevcuttur. Kimi zaman aleyhteki yaklaşımlar o denli ileri gitmiştir ki İranlı yazarlar bile bu duruma itiraz etmek zorunda kalmışlardır. (Fakih, E.T.24.3.2016, <http://www.dunyabulteni.net/islamcilik-konusmaları/153212/iran-kimliğinde-siiligin-ve-tasavvufun-yeri-shuseyin-nasr-2>) Dolayısıyla tasavvufta dair Şii dünyada homojen bir yaklaşımdan söz edilemez.

Kimi Şii İmâmiye yazarları, Hallac'ı sert bir üslupla eleştirirler. Sözelimi Şeyh Müfid (ö.413/1022), Hallac'ı fâsik ve zındık bir kişi olarak zikreder. (Müfid, 1413, s. 58)

Cemaleddin Murtaza er-Râzî (ö. XII) de tasavvufu reddeden Şii yazarlardandır ve *Tebşiratu'l-Avâm* adlı eserinin 16 ve 17. bölümlerinde sufilerden ittihatçı ve şeriati küçümseyen kimseler olarak söz etmektedir. Ona göre: “Sūfî mezheplerinin ilki ittihâda (unification) inananlardır ve bu mezhebin başı, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö. 922)'dir. İkincisi, “Uşşâk”tır. Bunlar, sevgiye layık tek varlık Allah olduğu için, kişinin Allah'tan başka hiçbir şeyle ilgilenmemesi gerektiğine inanırlar. Üçüncüsü, “Nûriyye” olarak isimlendirilir. Râzî'ye göre bu mezhebin takipçileri, insan ile Allah arasında birisi nurdan, diğeri ateşten iki çeşit perdenin olduğuna inanırlar. Ateşle perdelenenler, şeytanın takipçisidir ve şeytanî fiiller sergilerler. Şeytan ateşten yaratıldığı için onların perdelerinin de ateşten olduğu söylenir. Nûr ile perdelenenler, tevekkül, şevk, teslîmiyet ve benzeri iyi nitelikleri kazananlardır. Râzî, bunları insanın cennet arzusu ya da cehennem korkusu için değil, Allah aşkı için ibadet etmesi gerektiği şeklindeki inançlarından dolayı eleştirir ve ekler; eğer bu doğru bir davranış olsaydı, Hz. Muhammed duasında ne cenneti isterdi, ne de cehennemden Allah'a sığınırdı. “Vâsiliyye” olarak bilinen dördüncü mezhep ise, Allah ile birlik (visâl) makamına ulaşır “vâsıl” olduklarını iddia ederler. Bunlar, dini görevleri yerine getirme ihtiyaçlarının olmadığına

inanırlar. Onların, namaz, oruç, zekât ve hacca yükümlülükleri yoktur. Hatta onlar, yüksek makamlarına hiçbir zarar vermeksizin zina ve oğlancılık gibi ahlaksız davranışları bile yapabilirler. Beşinci mezhep, Allah erinin kitapları okumasının ve ilimleri araştırmasının yasaklandığına inanır. Çünkü marifetullah, kitap ve teoriyle değil, terbiye ile ve müridler aracılığıyla öğrenilir. Altıncı ve son tasavvuf fırkası, şeriat kurallarını yerine getirmeksizin sadece yemek yemek, raksetmek (sema), güzel elbiseler giymek gibi nefsanî arzularına önem verirler. Râzî'nin tasavvufa hamlettiği bütün bu gruplar ona göre zararlıdır ve Şiiler tarafından reddedilmiştir. Onlar, bid'atçıdır ve İmâmiye Şiiliği'nden ibaret olan doğru yoldan da ayrılmışlardır. (bkz. Pürcevâdî, N. (2002), s. 236. Razi, 1313, s. 122'den naklen)

Yukarıdaki pasajda yer alan eleştiriler, hakikatte topyekün bir tasavvuf düşüncesine hamledilemezken, tasavvuf klasiklerinde bile bu hususlar eleştirilip, şeriatın prensiplerine vurgu yapılmışken, aynı gerekçelerle bütün tasavvuf düşüncesini mahkûm etmenin ilmî olmaktan uzak bir hatalı okuma olduğu söylenebilir.

Yine Şia'nın kimi kaynaklarında tasavvufun Şia'dan bir sapma olduğu iddia edilmektedir. Yüzon ciltlik hacmiyle Şîh hadis mecmuası *Biharu'l-Envâr*'da, tasavvuf aleyhinde çeşitli rivayetler yer alır. Eserin girişinde hadis adına duyduğu ne varsa eserine aldığını ve onların sahihini mevzuundan ayırmanın okuyucuya ait olduğunu belirtirken (Meclisî, 1430, s. 7) müellifin kendisi de adeta bu konuda bir icma'ın olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla buradan, Meclisî'nin tasavvuf aleyhindeki rivayetlerine güvenilemeyeceği sonucu çıkmaktadır.

Tasavvuf tarihi yazarları Hz. Peygamber'in ve sahabilerin hayatta olduğu Hicri birinci yüzyılı 'zühd dönemi' olarak adlandırır. (Cebecioğlu vd, 2013, s. 13) Bu dönemde Müslümanlar, İslam büyüklerini sahabî veya tabiîn olarak isimlendirmişlerdir. Sahabî, Hz. Peygamberin sohbetinde bulunmuş Tabiîn ise, Hz. Peygamber'i görmemiş ancak onu gören sahabenin sohbetinde bulunmuş kimselerdir. Müslümanlar bundan daha büyük bir üstünlük bilmemiş, bildirmemişlerdir. Tabiîni izleyenlere etba-ı tabiîn adını verdiler. Sonra toplum içinde dine sıkıca riayet edenlere zâhid (dünyaya meyli olmayan) ve abbâd (çokça ibadet eden) adı verildi. Müslümanlar arasında bid'atların ortaya çıkışından sonra, ibadetlere büyük önem veren ve Allah'ı anmaktan gaflet etmeyen ümmetin ileri gelenleri "mutasavvıf" adıyla anılmaya başladı ve Hicri ikinci yüzyıldan sonra bu isim onlar için yaygın olarak kullanılan bir isme dönüştü. (Kuşeyri, 2009, s. 45)

İslam tarihini derinden etkileyen üç teolojik temayülün (Tasavvuf, Teşeyyü' ve Tesennün) yazarları, tasavvuf/sûfi sözcüğünün, Hz. Peygamber döneminde kullanılmadığı ve bu kavramsallaştırmanın Hicri ikinci yüzyıl ile birlikte ortaya çıktığı konusunda hemfikirdirler. (Şems, 2016, s. 131-133; Cebecioğlu vd, 2013, s. 13-17) Esasen tasavvufi tecrübenin kökeni çok daha eskilere dayanmakta, İskenderiye Mektebi'nin filozoflarından Plotinus'un *extase* (vecd) adını verdiği (Topçu, 1998, s. 175) bu içsel arınma ve Allah ile bütünleşme yaklaşımı, İsrailoğullarından Tevrat'a ve Mâbed'e vakıf geleneğinde de karşılık bulmaktadır. Hâl böyle iken sadece ayrı kelime köklerinden oluşan fakat irfân kavramı ile aynı tecrübeyi ifade eden tasavvuf kavramının, Teşeyyü' nezdinde Hz. Peygamber'in dilinden, sıhhati konusunda müellifin bile kuşkulu olduğu 110 ciltten oluşan kitabında lanetlemeye varan nakillere konu olması, bir çelişki ve tutarsızlık olsa gerektir. Sözelimi *Sefinetu'l-Bihâr* adlı kitapta Resul-i Ekrem (sav)'e şu ifadeler nispet edilmektedir:

Ümmetinden benim yolumda olduklarını zannedip zikir halkaları yapan ve seslerini yükselten sufiyye adlı bir topluluk ortaya çıkmadıkça kıyamet (sela'a) kopmayacaktır. Onlar benim yolumda değildirler ve onlar kâfirlerden daha sapıktırlar. Onların sesleri de eşek sesine benzer. (Kumî, 1416, C. II, s. 58)

Vurûd-e Tasavvuf be İslam başlıklı bir makalede ise tasavvufun Hz. Peygamber'in hayatta olduğu veda hutbesinin irâd edildiği bir dönemde belirginleşmeye başladığı ve gerçek İslâm

Turkish Studies

karşısında konumlandığı iddia edilmektedir. (<http://www.harfeakhar.com/article/show/681/-ورود-يا ايها النبي بلغ ما انزل اليك من ربك فان لم تفعل فما بلغت رسالته والله يعصمك من الناس / Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Bunu yapmadığın takdirde risâleti tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır>) Buna göre “*Ġadir* (Veda hutbesi sonrasında 100 bini aşkın sahabenin yollarının ayrılış noktası. Kimi yazarlara göre; *يا ايها النبي بلغ ما انزل اليك من ربك فان لم تفعل فما بلغت رسالته والله يعصمك من الناس / Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Bunu yapmadığın takdirde risâleti tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır*” Maide 67’nin nazil olduğu yer. Bkz. İbn Asakir, 1996, C.XXXII, s. 4), *yaradılışın özü, neticesi ve bütün ilahi dinlerin özetidir. Vahiy mektebinin hülâsası, bu dinin temel inancı, nübüvvet ve risâletin meyvesidir. Son peygamberin kıyamet gününe kadar çizmiş olduğu bir yürüyüş hattıdır. Ahirette de Ġadir’den başka bir mizan olmayacaktır. Bu itibarla Ġadirîlerden başkası (Şia’ya göre Gadîrîler, Maide 67’de tebliğ edilmesi istenen Hz. Ali’nin velâyet yani hilâfetini kabul edenlerdir) doğru yolda değildir. Resûl-i Ekrem’in başlattığı bu girişim karşısında, münafıklar ve İslam düşmanları da -ki Yahudi casuslarının etkisi altında Ka’b el-Ahbar gibi zahiren Müslüman görünüp tezgâh peşindeydiler- Ġadirî İslam aleyhindeki programları uygulamaya koydular.* (Meclisî, 1430, s. 111, 172) Görüldüğü gibi söz konusu mevkide yapılan konuşma bir fikrî itikadî ayırım olarak gösterilmektedir. Hatta daha da ileri gidilerek; Ahmet b. Hanbel’in, *el-Müsned*’inde C. IV s. 368’de yer alan; Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye hitaben söylediği: *من كنت مولاه فهذا علي مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه / Ben kimin mevlâsı isem işte bu Ali de onun mevlâsıdır. Allahum! Onu dost edineni dost edin, ona düşmanlık eden düşman edin*” şeklindeki ifadeleri, velayeti kabul edenlerle etmeyenler olarak yorumlanır.

Ayetullah Humeynî (ö. 1989) de *Keşfu’l-Esrâr* adlı kitabında bu olayı farklı bir açıdan ele alarak meşhur irtidâd (ارتد الناس بعد رسول الله الا ثلاثة / *İnsanlar Resulullah’tan sonra üç kişi hariç döndüler*) rivayetindeki irtidâd’ın dinden değil, Gadîr-i Hum’da Hz. Ali’ye verilen sözden dönme anlamında olduğunu belirterek ehl-i sünnet ve tasavvufa yönelik kimi sert eleştirileri önlemeye çalışmaktadır. (Humeynî, 1943, s. 132)

Bir başka yazara göre Müslümanlar Yunan bilimlerini almaya başladıktan sonra tasavvufun söz etmişlerdir. Yine Müslümanlar, Yunan etkisiyle birlikte Yunanca sözcükleri Arapça’ya aktarmaya başlamışlardır. (Günâbâdî, 1426, s. 48)

Ahmed b. Muhammed Bizanti (ö. 816)’den gelen bir nakil, İslam’da tasavvufun ortaya çıkışı ve Şîî kaynaklarda ele alınışına dair şu yaklaşımı içermektedir: *Kendilerine sūfî denilen bir topluluğun ortaya çıktığını, onlar hakkında ne buyurduğunu soran adama İmam-ı Sadık (ö. 765): Onlar düşmanlarımızdır, onlara meyledenler onlardandır, onlarla haşrolunacaktır ve yakında bir topluluk daha zuhur edecektir ki bizi sevdiklerini iddia edecekler ve onlara meyledecekler. Bil ki onlara meyledenler bizden değildirler. Biz onlardan uzağız, onları ret ve inkâr edenler, Peygamber ile birlikte kâfirlere karşı cihat etmiş gibidirler*” dedi. (Sefinetu’l-Bihâr, 1416, C. II, s. 57)

Şîî kaynaklardan bir diğesinde yine Resûl-i Ekrem’in dilinden Ebû Zerr-i Gifârîye şu sözler nispet edilmektedir: “*Ey Ebâzer, ahir zamanda yaz kış yün giyinen ve bunun, sair insanlar içinde bir üstünlük olduğunu zannedenler olacaktır. Onlar gökler ve yerdeki meleklerin lanet edecekleri kimselerdir.*” (Amulî, 1414, C. II, s. 281; Erdebilî, 1383, s. 563)

Aktardığımız bu pasajlarda irfan ve tasavvuf kavramlarına farklı anlamlar yüklendiğini görüyoruz. (Rate, 1387, Erişim Tarihi 25.03.2016 <http://www.kianavahdati.com/document/View.aspx?type=55&id=-2147483591>) Öyle ki bu bağlamda tasavvuf ile Şî’a arasında bir paralellik gören yazarlar ve şarkiyatçılar (Burckhardt, 1389, s. 14) bile kimi İranlı yazarlar tarafından sert bir dille eleştirilmişlerdir. (Bkz. Vahidî, 1390, s. 17)

Tasavvuf kaynaklarında olduğu gibi Şîî kaynaklarda da Hicri ikinci yüzyıla kadar, yani İmam Cafer-i Sadık (ö. 765) zamanına kadar, Müslümanlar arasında tasavvuf kelimesinin kullanılmadığı bilgisi yaygın kanaat olarak yer almaktadır. Tasavvuf yazarlarından sözgelimi Kelâbâzî (ö. 1300), birinci asır için Hz. Peygamber (sav)’den itibaren ehlibeyt dâhil bütün din büyüklerinin zühd ve takva

Turkish Studies

çizgisinde olduklarını belirtir. (Kelâbâzî, 1994, s. 10) Ancak sûfilerin bu zühd dönemi isimlendirmesini tasavvuf diye anlayan İranlı kimi yazarlar aynı kaynakları delil göstererek; *sûfiler tasavvuf adının da İslam’ın ilk yıllarından itibaren kullanıldığına inanıyorlar* şekline dönüştürmüş ve sûfilerin dilinden şöyle iddiada bulunmuşlardır: *İslam’ın ilk yıllarında gerçek müminler sahabe, ehl-i suffe, tabiin, abidin, zühhad veya şia isimleriyle anılıyorlardı. Bu nedenle İslam’ın ilk yıllarında Şia’nın büyükleri, tasavvuf metinlerinde ilk mutasavvıflar olarak zikredilmektedirler.* (Ali Tâbende, 1377, s. 19-20)

Oysa bu iddiayı sûfî klasikleri dillendirmemiş ve İslam’ın ilk yıllarında tasavvuf ve sûfî isimlerinin kullanılmadığını buna mukabil sahâbi, tabiîn, âbid, zâhid nispetlerinin kullanıldığını belirtmişlerdir. (Kuşeyrî, 2009, s. 45; Cebecioglu ve diğ., 2013, s. 8)

3. Şîî Kaynaklarda Şia ve Tasavvuf

Teşeyyü’ kelimesi Arap dilinde Şi’a kökünden gelmiştir. Eş-Şi’â bir kişinin takipçileri ve yardımcıları şeklinde tercüme edilmiştir. Böylece teşeyyü’ kelimesi de tefa’ul babından olup tekid ve mübalağa manasında kullanılmıştır. Arapça’da teşeyye’a fiş’şey’i / bir şeye mutlak bağlılık anlamında (İbn-i Manzûr, (1408), “teşeyyü”, C. VIII, s. 188-190) kullanılmıştır. Tarihsel olaylar açısından bakıldığında Peygamber (sav) döneminden itibaren bize ulaşan şekliyle Şi’a Müminlerin Emiri Ali b. Ebi Talip (ö. 661)’in takipçileri manasındadır. Hz. Peygamber Nedbe Duası’nda Hz. Ali’ye hitaben şöyle der: “*Senin şîâların minberler üzerindeki nurlardandır. Onlar yaratılmışların en hayırlılarıdır.*” (Kûmî, 1387, s. 806) Burada Peygamber (sav)’in vefatından sonra Şiâ’nın ortaya çıktığını kabul etmeyenler, bu anlayışın bilgi ve haber eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürerler. Onlara göre Hz. Ali (ö. 661) Şi’ası bilinen bir gruptur.

Yine Selim b. Kays (ö. 698)’a göre; Allah Resûlü kendi halefini vasiyet etmiş ve şöyle demiştir: *Onlar senin şî’âların ve yardımcılardır, kıyamet günü benimle onların buluşma yeri Havz-ı Kevser’dir.* (El-Hilâlî, 1405, s. 832)

Tasavvuf kelimesine gelince, Ahmed b. Muhammed el-Fuyûmî (ö. 1368)’nin dercettiğine göre bu kelime Arap edebiyatında yer etmemiş idi. Hicri ikinci yüzyıldan itibaren İran topraklarının İslamlaşmasıyla birlikte Acem ve Arap dili birbirine karışmış, Arap belâgatının şekli zamanla özelliğini yitirmiş ve daha sonra Arapça kelimeler yeniden üretilmeye başlanmıştır. *Misbâhu’l-Münir* yazarına göre Tasavvafa’r-Raculü ve hüve (sufiyyun) min kavmin (sufiyyetin) üretilmiş bir kelimedir. Yani tasavvafa kelimesi *adam sûfî oldu* manasındadır. Buna göre tasavvuf kelimesi belâgat ve fesahat ehli Araplardan sonra üretilmiştir. (Fiyumî, 1414, s. 352)

Bu lügatçinin iddiasına ek olarak Lisânu’l-Arap ve benzeri kitaplarda tasavvuf kelimesine rastlanmadığı gerekçesiyle bu kelimenin Arap edebiyatında mevcut olmayıp sonradan üretildiği ve Arap Dili Belâgati geçmişine sahip olmadığı da öne sürülmüştür. Ayrıca Resulullah döneminde ne bu gurubun izi ne de bir uygulaması bulunmaktadır. Sadece İslam’ın ilk nesli arasında bulunan bazı kişilerin zühdü var idi ki bunlar da çoğunlukla ehlibeyt imamlarının kınamasına uğruyorlardı. Fakat *Aşinaî ba İrfân ve Tasavvuf* kitabı zayıf bir iddiayla teşeyyü’ ve tasavvuf lafzını müteradif olarak görmekte ve şunu kaydetmektedir: Teşeyyü’ ve tasavvuf gerçekte iki ayrı kelime bir tek hakikati anlatmak içindir. (Tabende, 1383, s. 1)

Kimi Şîî kaynaklar, tasavvufun Şi’a’dan bir sapma olduğunu, mutasavvıfların da Ali Şi’ası (tarafdarları) arasından zamanla iktidarlara yaklaşan kimseler olduklarını iddia ederler. Ali b. Musa er-Rıza (ö. 818)’dan olduğu öne sürülen bir nakilde: “*Ğadir günü Emire’l-Mü’minin (as)’ın velayetini kabul eden müminler, Adem’e secde eden melekler gibidirler, reddedenler de İblis gibidirler* (Bahrânî, 1415, C. XVIII, s. 224) şeklinde ifadeler yer alır. *Biharu’l-Envâr* yazarına göre velayeti reddeden bu insanlar, Ğadir günü konuşması sırasında gürültü yapıyorlardı ve şöyle

mırıldanıyorlardı: “O, amcasının oğluyla övünüyor, bu gençle mağrur oluyor, onun sözüne asla teslim olmayacağız. Bu Allah’ın emri değildir. Hele gözlerine bir bakın nasılda dört dönüyor. Elinden gelse Kisra ve Kayser gibi davranırdı. Hutbe bittikten sonra da şöyle dediler: Muhammed’in sözünü tasdik etmeyeceğiz. Ali’nin velayetini kabul etmeyeceğiz. Ancak Ali’nin velayetinde ortak olursak kabul ederiz. (Meclisi, 1430, C. XXXVII, s. 111) Bu sırada Muaviye b. Ebi Süfyan’ın da şöyle dediği nakledilmektedir: Muhammed’i bu sözünde tasdik etmiyoruz ve Ali’nin velayetini kabul etmiyoruz. (Avâlim, C. 15/3, s. 6, 97)

Meclisî devamla şu yorumu yapar: “Ğadir’den korkuya kapılan ve Nübuvvet yolunun velayet ile devam etmesinden endişelenen İblis, kendi adamlarına şöyle diyordu: “O’nun ashabi, O’nun sözlerinden hiçbirine uymayacaklarına ve bana verdikleri sözden de dönmeyeceklerine dair ahitleştiler”. (Meclisî, 1430, C. 3, s. 168) Tabende’ye göre, münafıklar da nifak üzere sözleşip şöyle demişlerdir: *Peygamber ölür veya öldürülürse hilafetin onun ehlibeytinde kalmasına müsaade etmemeliyiz diyerek bu anlaşmalarını evin içinde toprağın altına saklamışlardır. Ebubekir b. Ebi Kuhafe (ö. 634)’nin evinde ikinci bir sayfa vardı. Allah Resûlü, bu gizledikleri muahedeyi açığa çıkardı ve cahiliye anlaşmalarına benzer bir anlaşma olduğunu söyledi. Aynı grup Hz. Peygamberin yanında O’na hezeyan yakıştırmayı yaptılar* (Meclisi, 1430, C. 17, s. 29. Buhari, C. IV, s. 131; Müslim, C. V, s. 75’e dayandırarak) şeklindeki kısımlar aynı çerçevede aktarılmaktadır. Meclisî’den aktardığımız bu kısımda, olayların aynı çerçevede ele alındığını görüyoruz.

Buna göre bütün ayrışmaların temelinde Ğadir-i Hum’da yapıldığı iddia edilen anlaşma vardır. Oysa dört halife döneminde iddia edildiği gibi bir ayrışma söz konusu değildir. Nitekim Hz. Ali (ö. 661) seyâr-i güzîne (ilk üç halife) biat edip yönetimde onlara yardımcı olmuş, bir nevi müşavirlik yapmıştır. Yine Hz. Ebubekir’in oğlu Muhammed (ö. 658) ile Hz. Ömer’in oğlu Abdullah (ö. 693), Hz. Osman (ö. 656)’ın yeğeni İbn Zübeyr (ö. 692) ve Hz. Ali’nin oğulları Hasan (ö. 669) ve Hüseyin (ö. 680) birlikte büyümüşler, Hz. Osman ile ilgili kalkışmada birlikte hareket etmişlerdir.

Yazara göre Hicri 2. ve 3. yüzyılda yaşayan ilk Müslüman zâhidler, İblis’e aldanarak İslam’ın teşeyyü’ önderlerinden ayrı düştüler. Onlar Resul-i Huda’nın veliahtıydılar. Ve Tabende şöyle sürdürüyor: “*Böylece Ehlibeyt dışı İslam anlayışı, tasavvuf akımıyla İslami hilafetin gasbı zamanında İslam’ın kalbinde kendi rolünü oynadı ve Ğadir gününde münafıkların anlaşmışları üzere devam etti. Mutasavvıflar imametsiz velayeti ortaya attılar. Sûfî ileri gelenler irşad hırkasıyla kendilerini Emire’l-Mü’minin Ali’ye nispet ettiler, Ehlibeyt dışı İslam’ı benimsediler ve her biri imamların fikhî dışında bir fikhî yaymaya başladılar. Kendileri hem icad ediyor hem de yayıyorlardı. İtiraza uğradıkları zaman da Seyyid Ali Eşref Sadıkî gibi mantıksız bir cevap veriyorlardı: “Biz Şafî mezhebinden, Alevî tarikatindeniz” diye. Elbette dikkat edilmesi gerekir ki bu İslam anlayışı Ehlibeyt İslam’ı değildir. Bir kısım insanlar Müslüman zâhid ve âbid adıyla kendi hırka tasavvufalarını kurdular ve kendilerini Ali b. Ebi Talib’e dayandırdılar*”. (Tabende, 1377, s. 19)

Seyyid Hüseyin Nasr’a göre: “*İslam’ın batını yorumu veya İrfan anlayışı Tesennün (Sünni) dünyasında Tasavvuf adıyla şekillenmiştir*”. (Nasr, 1389, s. 6) Hüseyin Tabende Günâbâdî de: *O dönemde tasavvuf iddiasında bulunan Ehl-i Sünnet kimselere mutasavvıf adı verilmekteydi. Şia’da ise daha çok Mü’min ve Müstabsir nisbesi yaygındı. Ehl-i Sünnet’ten onlara benzeyenlere Sûfî diyorlardı.* (Merdânî, 1381, s. 38)

Ali Devvânî, Behbehânî’den söz ederken şunları söyler: “*Bütün tarikatlar hatalıdır; bütün sūfîler yanlış yola sapmış, doğru yoldan ayrılmışlardır. Tasavvuf, İslam’dan tamamen ayrı, özellikle de Şia’ya aykırıdır.*” (Devvânî, 1337, s. 385)

Şii yazarlar arasında mutasavvıfların Ehlibeyt’i sevmekle onur duymalarını kabullenemeyen ve silsilelerinde ehlibeyt imamlarının yer almasını iyi karşılamayan ve iddialarını Meclisî (ö. 1699) ve Erdebîlî (ö. 1592) gibi yazarlara dayandıran Ali Tâbende gibi kimseler de mevcuttur.

Turkish Studies

Sûfî unvanı Hicri ikinci yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Ebû Hâşim el-Kûfî (ö. 767), Kılâb b. Cerî, Küleyb, Hâşim el-Evkas, Sâlih b. Abdülcelîl, Câbir b. Hayyân ve İbrâhim b. Edhem'in müridi İbrâhim b. Beşşâr bu unvanla anıldığı bilinen ilk şahsiyetlerdir. Süfyân-ı Sevrî (ö. 778) riyânın inceliklerini ve sûfnin nasıl bir kişi olması gerektiğini Ebû Hâşim el-Kûfî'den öğrendiğini söylemektedir. (Öngören, R. (2009), "sûfî", C. XXXVII, s. 407)

Tasavvuf klasiklerinde olduğu gibi Şîa kaynaklarında da, Tasavvuf Tarihi'nde kendisine ilk olarak sûfî nisbesi verilen kişinin, Ebu Hâşim el-Kûfî olduğu bilgisi yer almaktadır. *Hadikatu's-Şî'a* adlı eserde şunlar mevcuttur: "*Beni Ümeyye döneminin sonlarında Osman b. Şerik-i Kûfî (ö. 767, Ebu Hâşim-i Kûfî), ruhbanlar gibi kalın dokunmuş yünden elbise giyinirdi ve Şam'ın şeyhi sayılırdı. Hıristiyanlar gibi hulul ve ittihadına inanır, zahirde Cebri, batında ise mühlid ve dehrî idi. Bu kişi ortaya çıktı, Ehlibeyt-i İsmet ve Taharet (as)'ın yolunu ayırdı ve Allah Resûlü (sav)'nın semavi varislerinin yolundan ayrı bir yol tuttu.* (Erdebili, 1383, s. 560)

Görüldüğü gibi sûfî adıyla anılan ilk kimsenin Ebu Hâşim el-Kûfî (ö. 767) olduğunda bütün kaynaklar ittifak halindedirler. Ancak müellif, tasavvufa yönelik olumsuz yaklaşımların etkisiyle, ilk sûfî nisbesi verilen bu zatın düşünceleri hakkında farklı değerlendirmeler yapmış, el-Kûfî'nin Ehlibeyt muhalifi olduğunu belirtmiştir.

4. İlk Dönem Sûfilerine Yaklaşım

Seyyid Nimetullah-ı Cezâyirî, ilk dönem mutasavvıflarını Ehlibeyt imamlarının muhalifi olarak niteler ve: "*İslamlaştıktan sonra Hasan-ı Basrî (ö. 728), Süfyân-ı Sevrî (ö. 778) ve Ebu Hâşim el-Kûfî (ö. 767) gibi Ehlibeyt muhaliflerinden bir grup tarafından sûfî adının kullanıldığını* (Cezairi, 2008, s. 19) söyler. İki Arap yazar Abdulgânî Kâsım (Kasım, 1999, s.22) ve Aziz es-Seyyid Câsim (Casim, bilatarih, s. 75) de aynı doğrultuda görüş belirtirler. Buna göre Ebu Hâşim, İslam'ın ilk döneminde Sûfî adıyla anılan ilk kişi olmaktadır. (Müderriş, 1335, C. VII, s. 395; el-Ensari, 1386, s. 6; **Dairetu'l-Maarif-i Teşeyyü'**, 1394, C. I, s. 448)

Günâbâdî irfan ekolünün şeyhlerinden Mansur Ali Şah olarak bilinen Şeyh Abbas Ali Keyvan-ı Kazvîni'ye göre tasavvuf büyük bir hata, noksanlık ve ayıptır. Ona göre bu ayıbı ve bidatı ilk yüklenen kişi ise Ebu Hâşim-i Kûfî'dir. (Ali Şah, 1380, s. 22) Bir başka yazar daha da ileri giderek *Hadikatu's-Şî'a* ayrıca *Usulu'd-Diyanât* yazarı doğrultusunda, Hâşim el-Kûfî'nin, tasavvuf yolunu başlatmasından maksadının, İslam dinini bozmak olduğunu iddia etmektedir. (el-Hur el-Amulî, 1400, s. 22)

İddiaya göre Hasan-ı Askerî (ö. 261/874) de Ebu Hâşim hakkında ondan soran kimselere şöyle söylemiş: *İmam-ı Sadık (as)'a Ebu Hâşim el-Kûfî hakkında sorduklarında şöyle buyurdu: "O gerçekten akidesi bozuk biridir. Tasavvuf adı verilen bir mezhep kurmuş, onu habis akidesine mesnet yapmıştır".* Sûfî kelimesi ilk olarak Ebu Hâşim el-Kûfî ile kullanılmaya başladığına göre bu kelimenin ortaya çıktığı şehir Kûfe olsa gerektir. Yine Günâbâdî'nin *Üstüvârname*'de yazdıklarına göre Ebu Hâşim'den sonra Habib el-Acemî ve Zünnûn-ı Mısrî bu yolu elden ele yaymış Cüneyd-i Bağdâdî ve diğerlerine bu şekilde ulaştırmışlardır. (Günâbâdî, 1380, s. 18)

Görüldüğü gibi tasavvuf ve ilk mutasavvıflar (özellikle Ebu Hâşim el-Kûfî) hakkında kimi Şîi kitaplarda geçen ifadeler bir ilmî tespitin ötesinde belli bir dönemin –Safevî dönemi- yaygın dilini yansıtmaktadır. Bu dönemin uydurma rivayetlerinin genellikle içinde yer aldığı *Hadikatu's-Şî'a* adlı kitap yine İranlı yazarlara göre Hindistan'da yazılmıştır, Mukaddes-i Erdebili (ö. 1592)'ye ait değildir ve Tasavvuf aleyhindeki kısımlar esere el yazması olarak sonradan ilave edilmiştir. (Bkz. Sehaî, Gulamnejad, 1387)

Nakiller yaptığımız Şîi yazarlardaki bu yaklaşımın nedeni Muaviye b. Ebu Süfyan (ö. 60/680) ve oğlu Yezid b. Muaviye (ö. 63/683) hakkındaki düşünceleridir. Şîa yazarlarına göre

Turkish Studies

Ümeyyeoğulları başlangıçtan beri İslam'a muhalefet etmiş, (Faslname-i İrfân-ı İran, S. 9, s. 11) İslam'ı asli mecrasından çıkarmış, Araplar arasında İslam karşıtı politikalarında başarılı olmuşlardır. Muaviye b. Ebi Süfyan (ö. 680), iktidarını sağlamlaştırmak için Hz. Ali ile ilgili hadisleri yasaklamış, Ehlibeyt'i savunan sahabenin ölüm emrini vermiştir. (Tabende, **Hurşid-i Tabende**, s. 38) Onlara göre Hasan-ı Basrî (ö. 728) gibilerinin dili, Haccâc (ö. 714) gibilerinin kılıcı ile Şam iktidarı ayakta kalmış, Hasan-ı Basrî Beni Ümeyye'ye itaatın gerekliliği fetvası vererek şunları demiştir: *Her ne kadar zulüm ve haksızlık yapsalar da din, onlarsız ilerlemeyecektir. Allah'ın onlar eliyle gerçekleştireceği hayır, onların fesadından daha çoktur.* (Amulî, 1368, s. 148)

Burada Hasan-ı Basrî'nin kaynaklarda geçen orijinal konuşmasını incelediğimizde pasajın tercümesinde özellikle "din onlarsız ilerlemeyecektir" cümlesinin tahrif edildiğini veya yanlış tercüme edildiğini görürüz. Metnin doğru tercümesi; "*dinin onsuz olmayacağı beş şey*" (Ebu Zehre, 1996, aynı yer) şeklindedir. Dolayısıyla Metindeki "hum" zamiri Emevilere değil İslam'ın beş esasına raci'dir. Buna göre Hasan-ı Basrî (ö. 728)'yi, Ebu Haşim el-Kûfi (ö. 767)'yi ve diğer tasavvuf büyüklerini, Ehlibeyt düşmanı gibi göstermek, ilmî ve tarihî verilere uygun düşmemektedir.

5. İlk Tekke (Hangâh)

İlk tekkenin nerede nasıl yapıldığı konusunda Sünni ve Şii yazarlar aynı görüştedirler ve bu hususta Abdurrahman-ı Camî (ö. 1492)'nin Nefehatu'l-Üns'ü kaynak olarak gösterilmektedir. Buna göre tekke ve-ke-e fiil kökünden *dayanmak* anlamında bir kelimedir ve İslam'da mescit (cami) dışında bir resmi mabet olmadığından, Tekke/Hangâh adına da Ebu Haşim el-Kûfi'ye kadar rastlanmamıştır.

Ebu Haşim zamanında tasavvuf, başlangıç aşamalarını geçerken, temel ilkeleri olan nefis tezkiyesi, fakr, riyazetten öteye geçmiyordu. Ebu Haşim el-Kûfi'nin etrafında toplanan ilk mutasavvıflar düşüncelerini anlatacakları, ders verecekleri ve bu doğrultuda insan yetiştirecekleri bir mekâna sahip değillerdi. Abdurrahman-ı Camî'nin verdiği bilgiye göre; Bir gün Emir ava giderken yolda bu taifeden (süfilerden) ikisini görüp aralarındaki davranışları ve yemek yemelerini izlemiştir. Birbirlerini tanımayan bu kimselerin yol adabı dedikleri nezaket tavırlarından etkilenip onlara bir araya gelip toplanacakları bir yer yapacağını söylemiş ve Remle'de bir Hangâh yaptırmıştır. (Kiyâni, 1389, s. 39; Camî, Erş. T. 24.3.2016, <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/jami/nafahatol-ons-jami-aks.pdf> s. 34-35;) Camî'ye göre tekkeler ve onlardan daha büyük olan Hangâhlar böylece çoğalmaya, dervişlerin toplanma, zikir ve ders icra ettikleri mekânlar olmaya başlamıştır.

Tasavvuf ve sûfi kavramlarının gittiği her yerde dergâh, tekke, zaviye, hangâh ve asitaneler kurulmuştur. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv çalışmalarımızdan Anadolu'da ilk kurulan vakfın Erzurum'da Seyyid Şerif Halil Güci Divânî tarafından kurulan 1048 tarihli vakıf olduğunu, bu itibarla yaklaşık bin yıllık süreçte çok sayıda benzer yapıların kurulduğunu biliyoruz. (2005-2013 Başbakanlık Vakıf Uzmanlığı görevi) Nitekim bu yapılar, vakıf senedi adı verilen belgeler ile tescil edilmiş, giderlerinin karşılanması cihetiyle menkul ve gayrimenkul değerler vakfedilmiştir.

Sûfi ileri gelenler Tekke ve hangâhların ekonomik ihtiyaçlarının temini yanında hangâhlara giriş ve oralarda kalma adabını da geliştirmişlerdir. (Hücvirî, 1982, s. 451) Hangâhların ve sûfilerin işlerini yürütmek, buralardaki adâb ve yönetmelikleri açıklamak için her bir hangâhı bir şeyhe bağladılar. Buralarda sûfileri hem hangâha hizmete teşvik ediyorlar hem de tasavvuf düşüncesini ders ve zikir halkalarında işliyorlardı. Buralar, bir bakıma yaygın eğitim mekânları olarak işlev görüyordu. (bkz. İbn Batuta, E. Tarihi 24.03.2016 <http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/10.pdf>, s. 19-32)

Turkish Studies

6. SONUÇ

İslamlaşma sonrasında belirginleşen ve sistematik bir düşünce haline gelen irfânî tasavvuf alanı, Horasan Türklerinin en seçkin katkılarının olduğu bir alandır. Tasavvuf denilince, Horasan coğrafyası akla gelir. Bu nedenle irfânî tasavvuf alan araştırmalarında, Fars-Türk etkisi dikkate alınmaksızın mütekâmil bir çalışma ortaya koymak mümkün görünmemektedir.

Bu ekolün Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri ile İran ülkesindeki gücü ve etkisi, Hindistan’dan Irak’a, Horasan’dan Anadolu’ya (Küçük Asya) hatta Balkanlar ve Kuzey Afrika’ya kadar ulaşmıştır. Bu gelenek üzerinde çok sayıda tarikatın ortaya çıkışı, ekolün tasavvuf anlayışını ve kültürünü de yaymıştır. (Bkz. Dusukî Şitâ, 1978, s. 3-17)

Bu yayılma ve etkileşim süreci incelendiğinde, İslam Medeniyetinin özellikle tasavvuf/irfan hareketleri ile çevresel etki meydana getiren ve intikal ettiği alanda kültürel ve edebî bir muhit oluşturan güçlü bir sûfî geleneği temsil ettiği görülecektir.

Şîî yazarlar ve bazı Tasavvuf araştırmacıları, İran tasavvufuna irfân adını verirler. Marifet kökünden türetilen bu kavram, tasavvufun nazari-aklî boyutunun daha etkin olduğunu simgelemektedir.

Tasavvuf kelimesinin Hicri ikinci yüzyıl ile birlikte İslam toplumunun hayatına girdiği ve sûfî nispetiyle anılan ilk kişinin Kufe’de Ebu Haşim el-Kûfî olduğu konusunda hem tasavvuf kaynakları hem de Şî’î kaynaklar mütefiktirler. Bir başka husus ise tasavvuf klasikleri ile Şia kaynaklarının birçok ortak kavramlar kullanıp -velâyet, velî, tevessül, kerâmet, vesile gibi- benzer yaklaşımlar sergilemeleridir. Öyleyse tasavvuf - irfan ayrışmasının sonradan meydana geldiği ve bir takım tarihsel nedenlere dayandığı, bu ayrışma sonrasında Şîî muhitlerde tasavvufa bakışın yer yer menfi bir hal aldığı söylenebilir.

Nitekim Ali b. Mûsa er-Rıza (ö. 203) ile hemen bütün tasavvuf silsilelerinde yer alan Ma’ruf-i Kerhî (ö. 200) çağdaşlardır. Ayrıca Maruf-i Kerhî, er-Rıza’nın okulunda yetişmiş, onun sohbetlerinde hidayet bulmuş ve tasavvuf/irfan yoluna sülûk etmiştir. (Câsim, 1997, s. 64) Bu hususa ilave olarak bütün sûfî tarikatlardaki ortak ehlibeyt muhabbeti, Şia’daki tasavvuf karşıtlığının genellikle siyasi nedenlere dayandığı yönünde güçlü izler taşımaktadır.

Tasavvuf düşüncesinin, Sünnî aidiyetinden ödün vermemiş olması nedeniyle, Şii muhitlerde “tasavvuf”un reddedilip yerine “irfan” teriminin kullanılmış olabileceği ve tasavvuf aleyhinde enteresan rivayetlerin vaz’ edilmiş olabileceği muhtemeldir.

Tasavvuf aleyhtarlığı o denli bir noktaya gelmiştir ki bizzat İranlı ve Şii yazarlar bile esasen bu kavramsallaştırmaların genellikle tarihsel ve siyasal nedenlere dayanmakta olduğunu ve ilmi açıdan bir geçerliliğinin bulunmadığını belirtmişlerdir.

Araştırmamızda, Şia’nın irfan anlayışının tasavvufa bakış açısını ele alırken, genel bir yaklaşım olmamakla birlikte yer yer tasavvuf-irfan ayrımcılığının kimi hadis vaz’ı girişimlerine, ilk sûfileri tahkire ve tekfire varan ithamlara kadar ifratî bir tutum içinde olunduğuna şahit olduk. İran’da, İran kültürel kimliğinin de güçlenmesinde rolü bulunan tasavvuf, özellikle Safevilerin son dönemlerinde reddedilmeye başlamıştır. Bugün bunun nedenlerini İranlı tasavvuf araştırmacıları da sorgulamaktadır.

Sözgelimi Fatıma Gulamnejad ve Fereşte Sehaî, *Tasavvuf Karşısı Hadislerin Kaynağı Hadikatu’s-Şi’a Kitabı*” adlı çalışmalarında iki sorunun cevabını aramışlardır: 1- Bu kitap iddia edildiği gibi Mukaddes-i Erdebilî’ye mi aittir? 2- Tasavvuf aleyhindeki rivayetler uydurma mıdır? Mevlâ Muhammed-i Horasanî (ö. 1905)’ye dayandırarak kitabın orijinal olmadığı ve rivayetlerin uydurma olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Gulamnejad ve Sehaî, 1387, Mecelle-i Hikmet)

Sonuç olarak, farklı köklerden olmakla birlikte tasavvuf ve irfan kavramları, İslam'ın iç arınma ve kişilik eğitiminde kullanılan ortak alanı ifade eden kelimelerdir. Dolayısıyla alan araştırmacılarının tasavvuf-irfan alanındaki iddia ve rivayetlerin güvenilirliğini değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Amulî, Hur; **el-İsna Aşeriyye fi'r-Reddi Ale's-Sûfiyye**, Kütübi'l-İlmiyye, Kum 1414
- Amulî, Cevat; **Rehberi der İslâm**, Merkez-i Neşr-i Ferhengi-i Recâ, Kum, 1368.
- Alişah, Mansur; **Ustuvarnâme**, Merkez-i Çap-ı İlmi, Tehran 1380.
- Aşinaî ba İrfân ve Tasavvuf**, İntişarat-ı Hakikat, Tahran, 1383, Çap-ı süvvum.
- Bahranî, Abdullah, Ebtahi, Muvahhid; **Avalimu'l-Ulûm ve'l-Maarif**, İ.Mehdi Yay, Kum, 1415.
- Buharî; **Sahih**, İnt. Nüshası, Erişim Tarihi 25.03.2016 <http://islamport.com/Al-Bokhary.pdf>
- Burckhardt, Titus; **Nigahi ber Ayin-i Tasavvuf**, Mevla Yayınları, Tahran 1389.
- Camî, Abdurrahman; **Nefehatu'l-Üns**, E.Tar.25.3.2016 <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/jami/nafahat-jami.pdf>
- Casim, Aziz es-Seyyid; **Mutasavvifetu Bağdad**, el-Merkezu's-Sekafiyu'l-Arabi, Beyrut, bilatarih.
- Cebecioğlu, Ethem, Yaman, Aşkar, Göktaş; **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Ün. Ankuzem, Ankara 2014.
- Cevziyye, İbn Kayyim; **Telbîs-ü İblîs**, Daru'l-Vatan, Riyad, 2002.
- Cezairî, Seyyid Nimetullah; **Envaru'n-Nu'maniyye**, Daru'l-Kari, Beyrut, 2008.
- Devvânî, Ali; Vahid-i Behbehânî, Kum 1337.
- Düsûkî Şita, İbrahim; **Et-Tasavvuf İnde'l-Furs**, Daru'l-Ma'ârif, Kahire, 1978.
- Ebu Zehre, Muhammed, **El-Mezahibu'l-İslamiyye**, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1996.
- Ensarî, Hoca Abdullah; **Tabakatu's-Sufiyye**, Tah. Mevlâî, 1386.
- Erdebîlî, Mukaddes; **Hadîkatu's-Şîâ**, Tah. Hasanzade, Ensariyân Yayınları, Kum, 1383.
- Fiyûmî, Ahmed, **el-Misbahu'l-Münir fi Garibi's-Şerhi'l-Kebîr**, C. II, Daru'l-Hicre, Kum, 1408.
- Gazali, Muhammed; **Kimya-ı Saâdet**, Çile Yay, İst.1980.
- Günabadi, Hüseyin Tabende; **Nabiğa-i İlm u İrfan der Karni Çahardehum**, Tahran, 1426.
- Haverî, Esedullah; Zehebiyye **Tasavvuf-i İlmî**, Asar-ı Edebî
- Hilâlî, Selim b. Kays; **Kitabu Selim b. Kays**, C. II, Tas. Ensari, Zencani, Kum, el-Hadi, 1405
- Humaî, Muhakkik Celal; **Mukaddime-i Misbahu'l-Hidâye**, Müessesene Neşr-i Hümâ, Tahran, 1372.
- Humeynî, Ruhullah Musevî; **Keşf-i Esrâr**, Kum, 1323.
- Hücvirî; **Keşfu'l-Mahcûb**, Kahire, 1982.
- İbn Batuta; **Sefername**, E.Tarihi 25.03.2016, <http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/10.pdf>
- İbn Haldun; **Mukaddime**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

- İbn Manzûr; **Lisanu'l-Arap**, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1408, C. VIII.
- Kasım, Abdulhakim; **el-Mezahibu's-Sufiyye ve Medarisuha**, Mektebetu Medbuli, Kahire 1999.
- Kelâbâzî, Muhammed; **Et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, A. Mahmud-A.
- Kiyânî, Muhsin; **Tarih-i Hangah der İnan**, İntişârât-ı Tahûrî, Tahran, 1389.
- Komiyon; **Dairetü'l-Ma'arif-i Teşeyyü'**, Naşir Hikmet, Tahran 1394, C. I.
- Kuşeyrî, Abdülkerim; **er-Risâle Kuşeyri Risalesi**, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kumî, Seyyid Abbas; **Sefinetu'l-Bihâr**, Daru'l-Üsve, Kum 1416.
- Kumî, Muhammed Tahir; **Tuhfetu'l-Ahyâr**, C. I, Kum, 1393.
- Meclisî, Muhammed Bakır; **Biharu'l-Envâr**, İhyau'l-Kütübi'l-İslamiyye, 1. Baskı, Kum, 1430.
- Merdanî, Muhammed; **Münâzarât ve Mükâtebât**, Spehr Azin, Kum, 1381 H.Ş.
- Müderriş, Mirza Muhammed Ali; **Reyhane-tu'l-Edeb**, C. I, Çaphane-i İlmî, Kum, 1335
- Müfid, Şeyh; **Mesailü's-Saghaniyye**, Tah. M. Hadi, Kum, 1413.
- Müslim; **Sahih**, İnternet Nüshası <http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/80.pdf>
- Nasr, Seyyid Hüseyin; **Makâle-i İrfân-ı İslâmî**, Faslname-i İrfan-ı İslam, Sayı. 7, 1389.
- İnan Kimliğinde Şiiliğin ve Tasavvufun Yeri**, Söyleşi Çev. U. Altan, E.Tarihi 24.03.2016
M.R.Fakih, <http://www.dunyabulteni.net/islamcilik-konusmalari/153212/iran-kimliginde-siiligin-ve-tasavvufun-yeri-shuseyin-nasr-2>
- Öngören, Reşat; (2009), “Sûfi”, **İslam Ansiklopedisi**, (C. XXXVII, s.), İstanbul, TDV Yayınları.
- Pürcevâdî, Nasrullah; **Oniki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet**, Ç.A.Kartal, Uludağ Üniv. İFD, S. 1, 2002.
- Tasavvuf ve Teşeyyü', Faslname-i S. 8, 1387.
- Rate, Ran; **Dua, Deriçe-i Besuy-e Mâverâ**, Çev. F.Damğani, Tahran, 1387.
- Razî, Cemaleddin; **Tabsiratu'l-Enâm**, Tahran, 1313.
- Sehaî, Fereşte, GULAMNEJAD, Fatıma; **Ketab-e Hadikatu's-Şi'a Merce'-i Ehadis Aleyhi Tasavvuf**, Mecelle-i Hikmet ve Marifet, 1387.
- Suyûtî, Celâleddin; **El-Hâvi**, Fikr, Beyrut, 2004.
- Sülemî, **Tasavvufun Ana İlkeleri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1981.
- Şems, Cevat; **Tasavvuf der Âyine-i Nakd-i Sûfi**, E.Tarihi 25.03.2016
http://www.sid.ir/fa/vewssid/j_pdf/70213812009.pdf
- Tabende, Sultan Ali Şah; **Horşid-i Tabende**, İntişarat-ı Hakikat, 2. Baskı, Tehran, 1377.
- Tâbende, Nur Ali; “**Teşeyyo', Tasavvof ve Orfan**”, Mecelle-i Buhâra, S: 17, 1380/2001, s. 16-28.
- Topçu, Nurettin; **Bütün Eserleri – Mevlânâ ve Tasavvuf**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Vahidî, Seyyid Taki; **Vurûde Tasavvuf be İslâm**, <http://www.harfeakhar.com/article/show/681>
Der Kuy-i Sûfiyan, Rah-ı Nikan Yay, Tahran 1390.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Altunkaya, M. (2016). "Bazı Şîî Kaynaklarda "Tasavvuf"/ Mystisizm in Some Shia Resaurces", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/5 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9392>, p. 1-16.